

BÁNYAI JÁNOS

ÉRZELMES UTAZÁS; A REGÉNY TÜKÖRKÉPE; A KULTÚRA TERRORJA

A múlt század kilencvenes éveit, majd az új évezred első éveit falakat bontottak le, és nemcsak a hírhedt berlini falat, de falakat is építettek, virtuális, azonban nagyon jól „működő” falakat. Elzártak az új falak, nagyon szigorúan és kizárólagosan különítettek el korábban ha nem is egybetartozó, de egymással párbeszédet folytató művelődési, szellemi és irodalmi térségeket. Az egykor volt „jugoszláv kultúra” sohasem jelentett egységes vagy egyetemes kultúrát, már csak a nemzeti és vallási különbözőségek okán sem teremthetett valami egészében áttekinthető, közös kánont, csak képzeletben létezett, és ott is inkább a politika és ideológia szóhasználatában meg beszédmódjában, nem az irodalomban és nem az egykor volt ország határaival egybefogott kulturális térségben. Még a közösnek mondott nyelv sem fogta egybe a más-más hagyományt magáénak tudó, saját nemzeti irodalmakat és kultúrákat művelő közösségeket. Ezt a csupán virtuális kulturális egységet törték darabjaira a háborús történések és zárták önkörükbe az új falak; mára az amúgy mindig is kérdőjelekkel használt szókapcsolat, a „jugoszláv kultúra” csak nosztalgiaaként létezik, mégpedig csak azoknak a fejében, akik hosszabb távon emlékeznek, de ők is inkább érzelmeket, mintsem gondolatokat fűznek hozzá. Mára az ilyen érzelmes nosztalgiaik talajukat és tartalmukat veszítették, semmivel sem bizonyítható álmokképek csupán.

Van azonban valami különös fordulat a „jugoszláv kultúra” mint elvesztett illúzió történetében. A kilencvenes években írók és tudósok, művészek és sokan mások távoztak az egykor volt országból,

Akik nem sorakoztak fel a nemzetit mindennél előbbre tartók mellett, és megőriztek valamennyit az egykor volt ellenzéki illúziókból, kevesebben vannak, és nyomás alatt élnek...

és kerestek, ha nem is otthont, de legalább viszonylag nyugodt életet távolabbi és közelebbi vidékeken és helyszíneken. Ők vitték magukkal a „jugoszláv kultúra” illúzióját, és legtöbbjük mostanáig is fenntartja, pedig éppen ők azok, akik romjai alól menekültek el, részint mert féltették az illúziót, részint mert nem akartak megfulladni a rombolás porfelhőiben. A múlt század második felében viták folytak arról, hogy lehet-e egyes számban beszélni „jugoszláv kultúráról”, vagy mindenképpen többest kell használni, és csak „jugoszláv kultúráról” lehet szólni. Az egyes számot használók teremtették meg a virtuális egység illúzióját; akik többes számban beszéltek, nem a partikulárist hirdették, hanem ellenkezőleg, az egy országhatár között élő kultúrák különbözősését hangsúlyozták, az eltéréseknek, a másságnak voltak szószólói. Az országos politika és ideológia őket bélyegezte meg, az előbbieket támogatta, és most, az utódállamok világában ez utóbbiak egy részének virágzott fel, sokan közülük a nemzeti kizárólagosság elveit hirdető eszmék hordozói lettek. Nincsenek kevesen, és legtöbbjük pártok védőszárnyai alatt hirdeti a szabadelvűséget ellenségnek tekintő, egyébként is állandóan ellenséget kereső politikát. Akik nem sorakoztak fel a nemzetit mindennél előbbre tartók mellett, és megőriztek valamennyit az egykor volt ellenzéki illúziókból, kevesebben vannak, és nyomás alatt élnek, mert mostanra mindenre rátelepedett az individuálist a közösből, nemzetben és vallásban feloldani szándékozó ideológia. A különbözősést, a másságot fojtja el az egy akol elve, és közben nem látja be, hogy ezzel a kultúrát fosztja meg éltető talajától.

Az itt következő három könyv ismertetése afféle helyzetjelentés a „jugoszláv kultúra” mai helyzetéről és állapotáról, emlékezésben, regényben és vitairatokban elbeszélve. Olyan szerzők munkái ezek, akik az egykor volt országban is fontos értelmiségi szerepet töltöttek be, számos esetben volt részük üldöztetésben; egyiküktől a korábban odaítélt irodalmi díjat is visszavonták, vagy vissza akarták vonni; mondta akkor az író szellemesen, a díjat visszadja, de a pénzt nem. Másikuknak a darabját kitiltották a színházból, a harmadik, hogy tudományos és publicisztikai írásainak, meg másokénak is, cenzúrázatlan megjelenési lehetőséget biztosítson, mostanáig fenntartott könyvsorozatot indított... A könyvsorozat most sem hirdeti az éppen hatalmon lévő politikát és ideológiát. A könyvek szerzői azon kevesek közé tartoznak, akik a fordulatnak mondott évek után is megtartották korábban kialakított ellenzéki pozícióikat, minek folytán most is a kevesek sorába tartoznak. Nincsenek illúzióik sem a múlt, sem a jelenre vonatkozóan. Azt jelenti ez, hogy értelmiségiek, akik gyanakvással néznek minden felsorakozást eszmék és elvek mellett, akik a különbözősés és különállás jogán beszélnek irodalomról is, politikáról is. Azt is jelenti ez továbbá, hogy létezik egy „másik”, egy a hivatalostól, főként pedig a politika által támogatott akadémiaiától eltérő gondolkodásmód múltból és jelenről, nem utolsó sorban a kiszámíthatatlan, csupa rejtélyből álló jövőről. Az ő könyveik közül lesz szó itt néhányról.

(Érzelmes utazás a szenvedés helyszíneire) A Berlinben élő Bora Ćosić *Útban Alaszkába (Put na Aljasku)*, feltételesen szólva, „útkönyvében” Alaszkán nem a jéghegyek tövében elterülő észak-amerikai államot érti, hanem az egykor volt Jugoszlávia önállósult államait, azoknak fagyossá vált szellemi és politikai életét. Bora Ćosićot a hatvanas évek óta tartja számon a szerb és nem csak a szerb irodalmi köztudat, nevezetes és nagy port felkavart regénye, a *Családom szerepe a világforradalomban (Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji)* megjelenése, főként pedig színpadra alkalmazott változatának betiltása óta. A regény magyarul is olvasható, Ács Károly fordításában 1970-ben jelent meg Újvidéken. Mint David Albahari és Vladimir Tasić, akik meg sem álltak Kanadáig, mint Mirko Kovač, aki Rovinjba távozott, Bora Ćosić is a kilencvenes évek legelején hagyta el Belgrádot, először Zágrábba, majd Berlinbe költözött. Most is ott él.

Az *Útban Alaszkába* a gyermekkor, az ifjú- és a felnőttkor mostanra átfagyott helyszíneire tett rövid látogatás és emlékezés könyve, a legújabb balkáni háború után, a történelmi és erkölcsi ítékezés el nem rejtett szándékával. Kiadója prózaként árulja a könyvet, műfajának talán nem is lehet más nevet adni, hiszen mind regénynek, mind memoárnak, mind útikönyvnek csak feltételesen mondható, pedig megvannak benne mind az egyik, mind a másik, mind a harmadik jelei. De regényként, mondjuk utazásregényként is olvasható. Úti beszámolóként és emlékezéskönyvként egyaránt. Műfaji talányossága, amit a helyenként feltűnő publicisztikai és esszéisztikus stílus bonyolít tovább, változatos és mozgalmas prózává teszi Čosić könyvét, a próza eredeti, talán az esszéhez közelebb álló jelentésében.

Ausztrián, majd Szlovénián, aztán Zágrábon át Boszniába, Szarajevóba vezet az első személyben elmondott történet útiránya, onnan Belgrádba, az elbeszélő előéletének helyszínére, majd vissza Zágrábba, tovább a jó érzést keltő Isztriába, pontosabban Rovinjba, szép emlékek és jó barátok körébe. Rovinj a régi Jugoszlávia egyik kiüntetett, akár mondénnak is mondható nyaralóvárosa volt. A rovinji őslakos olaszok távozása után az elhagyott házakat és lakásokat főként belgrádi és újvidéki értelmiségiek vásárolták fel. Nyaranként itt gyülekeztek, és folytattak nemegyszer túl hangos társadalmi életet.

Bora Čosić könyve akár önéletrajznak is mondható, sőt családtörténetnek is, mert elmondja a Szlavóniából a második világháború elején elűzött, majd Belgrádban letelepedett tehetős szerb Čosić család rövid történetét, távolabbi ősök, nagyszülők, szülők érintőleges említésével, leginkább azonban a történetek helyszíneire fűződő emlékeket, legtöbbször irodalmi emlékeket idéz fel a mai politikai helyzet és közösségi állapotok szempontjából. Képet fest Ausztriáról, enyhén ironikus, de megértő képet, mintha csak előlegezné a könyvön átvillanó Monarchia-, vagy általánosabban Közép-Európa-nosztalgiát, aztán hasonlóan beszél Szlovéniáról is, kritikusabb és szigorúbb Zágrábbal szemben, főként az egykor volt államból kivált és éppen önállósult ország korai közéletével és diktatórikus vezérével szemben, majd Bosznia következik, ahol rossz utakon haladva kiégett falvak, romba dőlt házak megrázó látványát festi, és egyáltalán nem hagy kétséget afelől, hogy a romokért, a vérontásért, egészében véve a kilencvenes évek háborús pusztításáért kit és kiket terhel a felelősség. Aztán Szarajevó következik, éveken át a szerb ágyúk és mesterlövészek ostromgyűrűjében tartott város, amely most, be nem gyógyult sebekkel és fájdalokkal mindennapjaiban mintha túl harsányan élné a későn jött és mindmáig viszonylagos béke idejét. Čosić kemény ítélete az ostromlók meg azok véreskezű vezérei felett majd a Belgrád felé vezető úton és Belgrádban teljesedik ki, ahol a szerb katonák meg szabadcsapatok, martalócok gáztettei felett, főként pedig a belgrádi művészek, írók, festők, filmesek, na meg persze az akadémikusok pálfordulásai, a diktátor uszályhordozói között felsorakozók felett ítéleket, keményen és fájdalmasan, mert ítéletei mögött egy nagyon erős nosztalgikus háttér ismerhető fel, a Belgrádban töltött gyermek- és felnőttkor ma már leginkább csak helyszínekhez, utcákhoz és terekhez fűződő emlékezetháttere. Az emlékezésnek fájdalmas és enyhén ironikus megönironikus mondatai mozdítják el az „útikönyvet” a faktuálistól a fiktív, ezzel együtt a regényszerű felé. Miközben Čosić ismert történetek, ismert nevek, írók, festők, híres színészek alakjait eleveníti meg, és mondja ki a nevüket, néha még megértéssel is beszél életútjaik kanyarjairól, mondjuk arról az egykoron magas rangú pártvezetőről, aki saját kezűleg tiltotta be a regényéből készült dramatizáció bemutatását, most pedig tizenkilencedik századi társadalomtörténeti kutatásai mellett a kulturális ellenék egyik meghatározó személyisége, akivel Čosić, vagyis a könyv első személyű elbeszélője, szemtől szemben találkozik egy ellenzéki rendezvényen, és csak a hölgy tartózkodó viselkedése miatt nem bocsátkozik vele baráti és egyetértő beszélgetésbe.

Ahogy sorra tűnnek fel emlékezetében az elmúlt élet helyszínei, ahogyan feleségével felkeresi a személyes életében szerepet játszó házakat meg lakásokat, ugyanúgy keres fel régi barátokat, festi meg pontos arcképüket, miközben mások elől igyekszik kitérni, a szerb írószövetség nevezetes klubjának kerthelyiségébe is akkor tér be, amikor nem találhat ott senkit, és szorongással telve megy fel a szerb tudományos akadémia épületének padlásterébe, akadémikus festőbarátja műtermébe, majd az utcára érve megkönnyebbül, hogy senkivel sem találkozott a kilencvenes évek balkáni háborúért mindenképpen felelős akadémikusok közül. Találkozások régi barátokkal és ismerősökkel éppoly fontos bekezdései a könyvnek, mint az ilyen vagy olyan okokból, az idő rövidege, más irányú elfoglaltságok miatt elmaradt találkozások, például a Radomir Konstantinovičyal, az idős regényíróval és filozófussal, Beckett belgrádi szálláscsinálójával elmaradt találkozás leírása, amely meggyőzően szép része a könyvnek, különösképpen Konstantinovičnak a vidéki kisváros, a provincia filozófiáját megfogalmazó könyvről szóló sorok, amely könyv mintha évtizedekkel korábban megjósolta volna a múlt század kilencvenes éveinek véres történéseit. Magyarul is olvasható ez a nagyon tanulságos könyv.

Különösen fontos viszont két találkozása Čosićnak két költővel, Zágrábban Danijel Dragojevičyal, majd Belgrádban Borislav Radovičyal, akiknek költészetéről pontos, a versek hivatott értőjéhez méltó mondatokat ír le, főként amikor összeveti kettőjük sokban különböző, de sok mindenben érintkező líráját. A két költő már évek óta nem hallott egymásról, nem találkoztak és nem beszélgettek, s most az *Alaszka*-könyv szerzője, elbeszélője, afféle konzuli szerepben teremt kettőjük között kapcsolatot, mintha a széthullott országban, az egykor volt hazában, visszatérő emlékezőként diplomáciai feladatot teljesítene kapcsolatok emlékek útján való visszaállításával. Nem nagyon hihet választott küldetése sikerében, hiszen minden, ami a múlt század utolsó évtizedében a Balkánon történt, háborúnak álcázott gyilkosságok és rablások, oktalan öldöklések, népirtás és szentélyek rombolása, az egykori sokszínűség, a különbözős viszonylagos szabadsága felszámolásának szándékával történt, városok, falvak, házak, emberek és emberi kapcsolatok felégetésével járt. Ezért talál majd a könyv szerző-elbeszélője megnyugvásra a horvátországi Zagorje csodaszép tájainak, erdeinek és kastélyainak látványában, a gyermekkor azóta porrá zúzott varázslatos nagyszülői házára és kertjére emlékezve, valamint a szlavóniai kisváros szerb kerülete romjainak lehangelő látványát ellenpontozza, és mintha Zágráb után Fiuméba, aztán Isztriába és persze Rovinjba érkezve élné át újfent a régi és már régen elveszett illúziókat a különbözős szabadságáról, a kultúrák találkozásáról, a nyelvek egymásba ékelődő eltéréseiről, a párbeszéd lehetőségéről, a múlt fenntarthatóságáról.

Régi rovinji emlékekkel, helyszínekkel, különös és feleslegesnek látszó gyűjteményekkel, régiségekkel és véletlenül ittfelejtett élő alakokkal ér véget az *Útban Alaszka*-ba című könyv, egy száműzetésbe kényszerült, többszörös üldöztetésben részesült, idegenben otthont kereső író műve, amely afelől sem hagy kétséget, hogy nincs felejtés, az emberi emlékezet mindenkor és minden helyen működőképes, nincsenek benne kihagyások, legfeljebb megbocsátás van, de az sincs mindig, nem is lehet, mert nagy úr az élet múlása felett az emlékezet. Éppen ezért nem váltotta ki Bora Čosić könyve a mai szerb irodalmi élet elismerését, de a horvátét sem, talán másokét sem. Műfajának talányosság, stílusának a publicisztikától az esszén át a lírai bekezdésekig terjedő változatossága úgy emeli magasra a könyv dokumentaritását és valósághűségét, hogy közben felkínálja az irodalmi értelmezés lehetőségét is. Ezáltal válhat benne a magántörténet több módon és több szempontból értelmezhető szóképsorrá, amelyben éppúgy helye van a horvát bürgerek ellenében kedvelt Miroslav Krležának, mint az errefelé szoborrá tömjénezett Peter Handkénak, akinek

gondolkodása és kétes szerepvállalása mindenben ellentéte Bora Ćosić tapasztalatainak, meglátásainak és értékítéleteinek.

A könyv afféle mottóként egy régi történet felidézésével kezdődik. Matko Peić író mondta egykor Josip Vaništa festőnek, ne higgye, hogy Zágráb utcáin Prousttal találkozik majd, mert errefelé nincsenek Proustok, hanem a Fekete-tengerig terjedően szalmafedelű házak, sáros udvarok, tuskóba vágott fejszék vannak, legfeljebb még egy-egy kakas akad... Bora Ćosić emlékező útikönyve, az esszé, a regény és a publicisztika határán nem prousti emlékezés, hanem a tuskóból kivett fejsze veszedelmet suhogó és halált hirdető leírása a nagyon közeli, talán le sem telt múltban.

(*A visszavont regény tükörképe*) A korábban szerbül, újabban horvátul író Mirko Kovačnak ez ideig több könyvét is kiadták magyarul, az *Európai költésrohadás* című esszékötetet Borbély János, az *Égbeli jegvespár* című elbeszéléseket tartalmazó könyvet Brasnyó István fordításában a Forumnál, valamint a naplókat, jegyzeteket, rövid prózákat, ellesett párbeszédeket tartalmazó *Bevezetés a másik életbe* címűt Radics Viktória fordításában Magyarországon. A *gyászruhás hölgy látogatása* című elbeszélése olvasható volt a *Híd* folyóirat 2007. évi decemberi számában. Mirko Kovač a szerb írók azon nemzedékéhez tartozik, akiknek legtöbbször fájdalmasan korán távozott az élők sorából, mint Danilo Kiš, Živojin Pavlović, Borislav Pekić, részben még Aleksandar Tišma is, és akik a hatvanas, hetvenes, de a nyolcvanas években is megújították a szerb prózaírást. Ha még hozzájuk tartozónak tekintjük a szintén korán elhunyt horvát Antun Šoljant és a még élő horvát Slobodan Novakot, akinek legutóbbi regénye párja lehet Kovač regényének, akkor egy minden tekintetben különleges nemzedék névsorával szembesülünk. Egy, a regényírást a kortárs európai regény irányába kimozdító generáció teljesítményét tisztelhetjük regényeikben és elbeszéléseikben, egy olyan nemzedékét, amely az öt megelőző és nagyjából a hősiességnek mondott felszabadító háború emlékébe merült írók és költők után bátor volt mászt meg újat mondani, különbözni és a múltat is másként tekinteni. Eszmei és politikai bírálatban, kiközösítésben, elhallgatásban volt részük, de egyben lelkes híveket is szereztek maguknak; jól bírták a múlt rendszer nyomását, és megbélyegzettségük ellenére számottevő életművet alkottak meg, bár igazán meggyőzően aligha bizonyítható, hogy az utánuk következő írónemzedékek okultak volna az ő példájukon. Kivételek vannak, amilyen például Vidosav Stevanović regényírása vagy Radoslav Petkovićé, de a fiatalabbak legtöbbször inkább fordult Milorad Pavić nyomán a mitologizált múlt és a parttalan fantasztikum felé. A legújabb írónemzedék azonban, a legutóbbi háború élményének birtokában, kilép a fantasztikum vonzásköréből, a bizánci aranyozott szentképek világa sem érdekli túlságosan, inkább a helyi, a jeleni, az időszzerű felé tájékozódik, miként teszik azt az újvidéki regényírók Franja Petrinović, Laslo Blašković, Slobodan Tišma és mások. Nem állítható azonban, hogy Mirko Kovač nemzedéke, az egy Danilo Kiš kivételével, ma akár az olvasás, akár az értelmezés előterében állna.

Új regényében Mirko Kovač megjegyzést tesz olvasói és értelmezői számlájára, arra kérve őket, semmiképpen se olvassák és értelmezzék a regényt a pszichoanalízis irányából. Ő valóban nem pszichologizál. Az emlékezést, amire az új regény egészében épül, nem a lélektan, hanem a poétika felségterületének tekinti, mint nemzedék-társai között a legjobbak, ami azért is fontos megjegyzés, mert nyitva hagyja a regényírás előtt az elmélet kapuit. Be is térnek regényének lapjaira az elmélet szószólói, ami akár azt is jelentheti, hogy Mirko Kovač regényébe beleírta saját és talán nemzedék-társainak regényelméletét is. Egy helyütt azt mondja, hogy írás közben szeret eljátszozni az írással, hosszan beszélni róla és elidőzni mellette, majd hozzáteszi, „nem bűn belebocsátkozni az elméletbe”. Tényleg nem bűn, különösen az olyan íróknál,

akik nagyon tudatosan építkeznek, elég távolról tudnak odafigyelni az írás mechanizmusára, és amikor mondanak valamit, tudják, miért mondják. Mirko Kovač nem tartozik azok közé, akiket magával visz a nyelv, nem hagyja sodortatni magát se a nyelvvel, se a történettel, miközben nagyon odafigyel a nyelvre, jól ismeri jelentéstartományának állandó alakulását, nem is tartózkodik a nyelvből kikopott szavak használatától, sem szinonimák felsorolásától, de távol tartja magát mind az új szavak, mind az anglicizált városi beszéd alakzataitól. Különösen az új regényben, amikor az emlékezés maga, főként azonban az emlékezés érzelmi telítettsége elvihetné akár a pszichologizálás, akár a szabadon hömpölygő vallomásos beszéd irányába, ő azonban mindent féken tart, nyilván az elbeszélő beszédhelyzetének meghatározottságából következően. A regénynek már első lapjain elmondja, hogy az új regény valójában egy régi, húsz évvel korábbi, kéziratban maradt regény kiadása, utólagos át- és beleírásokkal, nyilván javításokkal is, főként pedig az újraolvasás nyomainak közvetlen közlésével, ami egyaránt lehet a regény tolmácsolása, a történetszálak összefűzése, de elméleti kitérő is. A régi regényt a nyomdából vonta vissza, mégpedig átolmlatásának engedve. Azt álmodta, hogy amikor a nyomdászok kezébe adták a frissen kinyomott könyvet, ő pedig belelapozott, a könyv lapjai széthullottak, a lapokra nyomtatott szöveg pedig valamilyen, számára ismeretlen nyelven íródott... A héttérben álló nyomdászok jót nevettek az általuk kitervelt tréfán. Ennek az álomnak a hatására vonta vissza akkor a most kiadásra kerülő regényt, természetesen az utólagos szövegrészekkel együtt. A nagyon jól felismerhető elbeszélői szituáció, benne a korábbi regény és annak írói átformálása két szöveget sejtet, egy régit meg egy újabbat, ám Mirko Kovač tapasztalt regényíróként nem választja külön a korábbi és a későbbi szöveget, egybeírja a kettőt, miközben többször hivatkozik a korábbira. Ezzel azt a gyanút kelti az olvasóban, hogy nincs is, nem is létezik a korábbi regény, csupán a rá való hivatkozások léteznek, a hivatkozások pedig nem mások, mint az új regény megírásának feltételei. A talált kézirat posztmodern gesztusának egyik változata lehet ez. Azt mondja vele Mirko Kovač, íme, a ki nem mondott, de a regénybe ékelt teória, miszerint az emlékezés sem lehet más, mint fikció, mert – írja a regényben – a múlt idő egyfelől állandóan töröl, másfelől állandóan hozzáad, megnyitva ezáltal az elbeszélés mint fikcionálás előtt a nyelv kapuit. Mirko Kovač azon regényírók sorába tartozik, akiket mélyen izgat maga a regényírás, dilemmáit és meggyőződéseit rendre beleírja a regény szövegébe, ám nem hivalkodóan, nem is bölcsességének fitogtatásával. Éppen ezért az új regény sok fejezetre bontott szövege két történetstörténetet mond el, egyfelől a régi (talán talált) regény történetfonalát követi, másfelől pedig az újraolvasás gyakori kitérői nyomán a regény létesülésének történetét mondja el.

Mirko Kovač regényírásának eme történeti és poétikai kontextusa életútjának kényszerű fordulatát is magában foglalja, azt, hogy a kilencvenes évek elején menekülnie kellett Belgrádból, és onnan kezdődően a horvát tengerparton, Istriában, Rovinjban telepedett le, ahová a „békeidőkben” is gyakorta járt el. Nem menekült el távolabbra, miként tették azt David Albahari, Bora Ćosić, Vladimir Tasić és mások, maradt tehát korábbi élete közelében, ám a szerbet horvátra váltotta, és ma horvát íróként tartják számon, akik számon tartják, többek között belgrádi levelezőtársa, Filip David, akivel a háborús években folytatott levelezése külön kötetben is megjelent, ez ideig talán a legigazibb dokumentuma annak, hogyan élte meg az írók, értsd értelmiségiek egyik (jobbik) része a háborús örületet, a nacionalizmus tobzódását, főként pedig azt, ahogyan írók és mások munkáikat a háborús propaganda szolgálatába állították. Többek között az amúgy a fantasztkumot állítólag nagyszerűen művelő Milorad Pavić is.

Mirko Kovač új regényén mindez nyomot hagyott, bár nem közvetlenül, főként nem szó szerint. A nyelvsváltás az egyik közvetett jele az író felháborodásának, távo-

zásának, egyben távolságtartásának is. Az új regény – végre mondjam ki, *Grad u zrcalu* a címe, ez magyarra szó szerint *Város a tükörben*-nek fordítható (ezzel a magyar címmel jelent meg a regény 2009-ben, a budapesti Magvető Kiadó gondozásában, Orcsik Roland fordításában) esetleg *A város tükörképének* lehetne még fordítani – egészében a veszítést, a gyerekkor elvesztését mondja, a gyerekkori helyszíneket, a nagyszülők, a szülők, főként az apa alakját eleveníti fel, korai barátságokat, első szerelmeket idéz meg, Danilo Kiš szavával, „korai bánatokat”, egész életre szóló élményeket és szenvedéseket. Mindazt tehát, amit a múltból magával hozott, és amivel szemben mára egyformán kialakultak mind a védekezés, mind a távolságtartás gesztusai. Nem nosztalgiazik, nem érzékenyedik el, nem is írja át a mocskot tisztára, nem merül bele a vallomásosság meleg vizébe, magáról beszél, egyes szám első személyben, de egyetlen pillanatra sem állítja, hogy családjának története és saját életrajzának összefonódása ellenőrizhetően pontos. Nem köt szerződést az olvasóval arra nézve, hogy akár a családtörténet, akár az életrajz adatai hitelesek, azaz megfelelnek a valóságnak, mert – hangsúlyozom – Mirko Kovačot nem az igazmondás indulata hajtja, hanem a regényírás szenvedélye. Emlékeit, mert nyilván saját emlékeit közli, nem az igazság visszfényében láttatja, hanem egészében az írás, a megírás, az elbeszélés hatalma alá rendeli. Több helyen beszél a címben szereplő tükörről, mégpedig két konkrét tükörről. Az egyiket a család ereklyeként őrzi, a másik azé a tanítónőé, aki különbözőségeivel és idegenségével sokban hozzájárult a gyerek élményvilágának kialakulásához. Mindkét tükörnek jelképes jelentése van, mert – ahogyan Mirko Kovač ki is mondja – a tükör nem más, mint rengeteg rabul ejtett tükörkép gyűjteménye. Vagyis mindazoknak a tükörképeknek a gyűjteménye, amelyeket az emlékezet őrzött meg, megmászta és átalakította, nem a valóság, hanem a művészet törvényeihez igazodva. Hogy miért *Város a tükörben* a regény címe, annak megválaszolását Mirko Kovač szemlátomást az olvasóra bízta.

(*A kultúra terrorja*) Ivan Čolović, belgrádi etnológus és politikai antropológus *Vesti iz kulture* című, magyarra *Művelődési híreknek* fordítható könyve összesen tizennyolc írást tartalmaz. A kötetet a belgrádi B-92 rádió sok vihart kavart Homokóra – *Peščanik* – nevű műsora adta ki, az adás *Kis könyvtárának* sorozatában. 2006 decembere és 2008 júniusa között hangzottak el Čolović írásai a rádióban, ezek jelentek meg könyv alakban. A kötethez a neves publicista, Teofil Pančić írt értő előszót. Az előszóban a belgrádi újságíró az adások/írások időszerűségét hangsúlyozza, főként pedig a kulturális híreknek a sajtóban, a tévé- és rádióműsorokban elfoglalt, a politikai, a gazdasági, a külügyi hírek utáni, a sporthíreket épphogy megelőző, tehát elhanyagolt és elhalasztott helye aránytalanságát hozza szóba valódi szerepéhez képest, hiszen a kultúrát – szerinte – minden látszat ellenére, a közéletben sokkal fontosabb hely illeti meg, annál is inkább, mert Ivan Čolović egyik lengyelül majd szerbül is megjelent könyvének alaptételére hivatkozva mondja az előszó szerzője, hogy a legutóbbi délszláv háborúk okát nem a kultúra hiányában, ellenkezőleg, a kultúra túlságában kell keresni, abban, ahogyan a kultúra rátelepedett a közéletre, amennyiben a kultúrán – többek között – múltba feledkezést, az identitás minden árkon-bokron át való keresését, a vallási szemlélet elhatalmasodását és mindezzel együtt, vagy főként, a nemzettel, múltjával, jelenével, jövőjével való foglalatosságot, ezen felül természetesen a nemzet sorsa feletti siránkozást értjük. *Balkán – a kultúra terrorja* címmel jelent meg Čolovićnak könyve. S valóban, a régi Jugoszlávia széthullását a kultúra jelentette be, az írók közötti nem szűnő viták, a valamikori szövetségi írószervezet széthullása, a sajátot kizárólagosan hirdető tévé- és rádióadások, főként a híradók, persze nem utolsósorban a sportrendezvényeken történt rendbontások... Mindezek a történetek a nemzetért aggódó, sorsáért búslakodó, a sajátnak fölényét

hirdető kultúr munkások népes seregét hozták felszínre, írókat és akadémikusokat, újságírókat és tanárokat, főállású szerbeket, főállású horvátokat és – ne gondoljuk, hogy velünk másként történt – főállású magyarokat, akik egyszerre csak bocsorban és sajkacsával, pörge kalapban és bocskaiban kezdtek járni, miközben a sajátjuk az idegennel szembeni kulturális előnyét hirdették fennhangon, főként azt, hogy ha más nem, verekedni mindenkinél jobban tudnak. A verekedni tudásra, a kulturális fölényre, a még gazdagabb múltra, a kiválasztottság mindent elsöprő hitére mint az egyik kultúra alapjaira, rá is épült aztán a háború. Am a nemzetben gondolkodó kultúr munkások a háborút is megúszták, a háborút követő viszonylagos békeidőben folytatták áldásos tevékenységüket, az ellenség keresését, a saját kitüntetését, a másikat, az idegen megbélyegzését, az árulkodó nyomok eltüntetését. Ivan Čolović könyvének tanúsága szerint ma sincs másként. Író- és költőfejedelmek, nagyhangú egyházi méltóságok, híres akadémikusok, örökösen gondba eső újságírók, holdfényben csillogó verseket író miniszterek, antológiák szerkesztői és földrajzi szakértők folytatják korábban megkezdett tevékenységüket a kultúra vizein. Hogy kik hajóznak és hová hajóznak ezeken a vizeken, arról szólnak Ivan Čolović kötetbe gyűjtött rádióadásai.

A kötet első írása arról a „nemzeti olvasókönyv”-ről szól, amit a tizenkilencedik század húszas éveiben megjelent kalendárium mintájára adtak ki nemzetben gondolkodók a huszonegyedik századra szóló szerb nemzeti kulturológiai (így!) programot hirdetve meg, mégpedig a gyengébbek kedvéért két részre osztva az új kalendárium tartalmát, könnyebb és nehezebb részre, ám a közös céllal, hogy az olvasók hitéleti neveléséhez járuljanak hozzá. A második írás a népi bölcsesség, szólások, mondások, állandósult szókapcsolatok gazdag – összesen 27 356 adatot tartalmazó – gyűjteménye, egy korábban ifjúsági vezető, majd költő, azután nagykövet munkája, a nép szellemi teljesítményének semmivel sem mérhető bősége. Össze gyűjtője szerint a kétkötetes nagy vállalkozás csupa gyöngyszemet tartalmaz, és Čolović kiszámította, ha a kiadvány összes példánya vevőre talál, akkor a kiadót és a szerzőt bölcs mondásonként 444 dinár illeti majd meg. Gazdagító vállalkozás. A harmadik írás a nevezetes és hírhedett orosz író, Eduard Limonov egyik, a belgrádi irodalmi újságban közölt novellájáról szól, amelyben az orosz író Danilo Kiš szólja le kevertvérűsége miatt. Nem lehet jó író, szerinte, akinek az ereiben magyar, zsidó, szerb, cigány és ki tudja, még milyen vér folydogál. A vér tisztaságát számon kérő Limonov azonos azzal a Limonovval, aki annak idején, a Szarajevót körülvevő lőátlások egyikéből, Radovan Karadžić társaságában, géppuskasorozatot adott le a városra. A negyedik írás egy vallási regények szerzőjeként jegyzett írónőről szól, aki valamelyik bulvárlapnak adott interjújában arról számolt be, hogyan vált szentek megálmodása nyomán szent életűvé. Regényeiért az írónőt a szerb egyház érdemrenddel tüntette ki, egyik regényéhez a harciasságáról híres lelkipásztor, Amfilohije írt átszellemült előszót. A következő írás ismét egy szöveggyűjteményt vesz górcső alá, bizonyítva, hogy a magas irodalom, éppen azért, mert irodalom, messze az egyházi méltóságok által írott, a vallásos élet fenntartását hirdető munkák felett áll. Majd a következő írás azt kérdezi, tudja-e az olvasó, mely rasszhoz tartozik, mert a fajvizsgálatok mostanság, eltérő tulajdonságok alapján kiszűrnek már nemcsak az idegent, hanem a saját közül is a mondjuk uralkodásra vagy szellemi tevékenységre kevésbé megfelelőt. Az egyik neves belgrádi író, akadémikus, arról értekezett, hogy az akadémiai szerbhorvát szótár példaanyagában túl sok a montenegrói és kevés a szerbiai író példamondata, meg a politikában is kevesebben vannak dél-szerbiaiak, pedig ott volna a helyük. Éppen ezért, következtet szarkasztikusan Ivan Čolović, Szerbiában nemcsak új nemzetpolitikára, hanem új rasszpolitikára is szükség van. Majd következik a mostanság költőfejedelmek kikiáltott akadémikus költő legújabb kötetének

ismertetése. Nem verseket közöl a könyv, hanem a költőfejedelem bölcsességeit, bölcs mondásait közli egy másik irodalmár válogatásában. Általában holtak és valóban nagyok bölcsességeit szokás kötetbe gyűjteni, jó mankó azoknak, akik lusták egész műveket végigböngészni, élőknek ez ritkán jár ki, hiszen az élők akár védekezhetnének is ellene, de nem így a költőfejedelem, aki ennek a kötetnek az engedélyezésével odasorolta magát a klasszikusok közé. A *Művelődési hírek* könyv szerzője közben azt is kimutatja, mennyire sekélyek, semmitmondók, ám nemzettel és politikával mélyen átítatottak az élő klasszikus, Matija Becković, mert ő az a költőfejedelem, bölcs mondásai. Ivan Čolović nem veti meg ezeket a bölcsesket, írókat és akadémikusokat, antológiák szerkesztőit és elméletek gyártóit, valószínűleg nem tartja megvetésére méltóknak őket, csak egyszerűen, iróniával és némi humorral, kimutatja ostobaságukat, ezzel együtt nézeteik és szempontjaik jelentéktelenségét, miközben jól tudja, sokan vannak, akik beveszik ezeket a mondásokat. Terjed az ilyen kultúra, és alig akad valaki, aki terjedését gátolná. Nem biztos, hogy Ivan Čolović kötetét gátat emel majd a banális, a provinciális, a rasszista, a túlmitologizált nézetek elé, de jó, hogy van ez a kötet, hátha lesznek, akik elolvassák és megértik.

Nem folytatom a kötet további írásainak bemutatását, legfeljebb hivatkozom még egyre vagy kettőre. Arra az írásra például, amelyben a nagyon népszerű, nemrégiben elhunyt író nézeteit ismerteti Ivan Čolović. Momo Kapor, máskülönben a háborús bűnökkel jogosan vádolt Radovan Karadžić elkötelezett híve, arról számolt be egy helyütt, hogyan változtatta meg életstílusát egy kolostori látogatás, amelynek során rájött, mostantól másként kell az ételre és a nőkre néznie, mint ahogyan eddig tette. Kegyelmi tapasztalatban volt hát része a kolostorban, és azóta nem válogat az ételekben, és a kávéházak előtt elsétáló szép lányokat is más szemmel méri. *Hazafias élvezetek* az írás címe, mert a populáris író megvilágosodása természetesen a hazafiság jegyében zajlott, ezért azóta még lelkesebb híve egyháznak és nemzetnek. De megemlítem a *Végleges megoldás* című írást is, amelyben a híres történész, Vasa Čubrilović, a múlt század harmincas éveiben az albán kérdés végleges megoldása ügyében kifejtett nézeteinek továbbéléséről van szó egy nagy tiszteletnek örvendő földrajztudós munkájában. El lehet képzelni, milyen végleges megoldását javasolja az albán kérdésnek a történész sokáig zár alatt tartott javaslatai alapján eme nemcsak földrajzban, hanem sok minden másban járatos szaktudós. És még csak a kötetnek a *Költő* címet viselő utolsó írásáról. Az előző kormány mezőgazdasági minisztere verseskötetet adott közre, és a kötet megjelenését magas szinten ünnepelték, minthogy benne a család szeretete, a családi ünnepek szépsége, a szigorúan családon belüli szerelem elve fogalmazódik meg sok holdfényvel átítatva. A banális térhódítása a kötet, és mindebben az a furcsa, hogy a miniszter-költő ezt talán komolyan is gondolja a haza dicsőségére.

Ivan Čolović analitikus elme, a művelődés mindennapi eseményeinek meg híreinek szemlélője és elemzője, aki nem tiszteli a vélt tekintélyeket, aki ha akár a hazafiság, akár a vallásosság, akár az irodalom, akár a műveltség más területei kirívó eseteivel találja szemben magát, véleményét nem rejt véka alá. Diagnózisai pontosak, ítéletei, mint a bonckés, olyan élesek, iróniája nem ismer akadályt. Írásai egy másik Szerbia képét mutatják. És ebben szerencsére nincs egyedül. Vannak olvasói, amit mi sem bizonyít jobban, mint egyik korábbi könyvének sikere. A *Bordel ratnika* (*Harcosok bordélyháza*) címmel megjelent, a legutóbbi balkáni háborúk termelte néprajzi dokumentumokat, lírai dalokat és hőseket, véres legendákat és harcosokat dicsőítő szövegeket tartalmazó kötet ez ideig négy kiadásban jelent meg. Csak remélni lehet, hogy akik olvassák az újfolklór e „gyöngyszemeit”, megértik Čolović szándékát. Ahogyan megértik Ivan Čolović legújabb kiadványának, a *Zid je martav, živeli zidovi* (*A fal halott, éljenek a falak*) című szöveggyűjteményét, benne az elmúlt

balkáni évtizedek történéseit elemző tanulmányokkal, többek között magának a kötet szerkesztőjének, Čolovićnak kiváló dolgozatával, amelyben a múlt század nyolcvanas éveinek végén történt közép-európai változásokat veti össze az akkori Jugoszláviában történetekkel, különös figyelmet fordítva arra, miként abszorbeálta az írott és az elektronikus sajtón keresztül a szerbiai közvélemény a Kelet-Európában lejátszódó történéseket összevetve a szerbiaiakkal, azt az illúziót keltve, mintha minden Szerbiában kezdődött volna el, és a berlini, prágai, varsói, budapesti események a belgrádiakat folytatták volna, holott itt, éppen a nemzeti kérdés előtérbe helyezésével, valójában a korábbi rezsim új (nemzeti) szótárral bővített folytatása játszódott le, ami végül, jól megtámogatva történelemmel és kultúrával, a hagyomány és a művelődés terrorjával, közvetlenül vezetett el a balkáni háborúba.

